

Інна СУРАЙ, Наталя КАРАЧЕНЦЕВА
Національна академія державного управління
при Президентові України

ЧИННИКИ ЯКОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Аналізуються чинники якості українського законодавства. Зазначається, що усунення негативного впливу чинників на якість українського законодавства є актуальним та нагальним. Доводиться, що для поліпшення якості українського законодавства необхідне: комплексне нормативне регулювання законодавчої діяльності, оптимізація процесу творення закону ще до стадії внесення законопроекту до парламенту. Розробляються пропозиції, які сприятимуть досягненню таких результатів: 1) консультативний, прозорий законодавчий процес підвищить ефективність і підзвітність діяльності виконавчої та законодавчої гілок влади; 2) українські інституції поліпшать потенціал і технічні навички кадрів, необхідні для підтримки ефективного та прозорого процесу прийняття рішень законодавчою та виконавчою гілками влади; 3) українські організації громадянського суспільства відіграватимуть більш вагомую роль у розгляді, розробці та моніторингу законодавчих рішень і політики.

Ключові слова: чинники, законодавство, законодавчі технології, законопроект, розробка проекту закону, нормативно-правовий акт.

Inna Surai, Natalia Karachentseva. Factors of quality of legislative activity in Ukraine

The factors of quality of the Ukrainian legislation are analyzed. The conducted analysis specifies on actuality and vitalness of eliminating the negative influence of factors affecting the quality of the Ukrainian legislation. It is proved that to improve the quality of the Ukrainian legislation should be a comprehensive normative regulation of legislative activity and the optimization of the process of creating the law even before the stage of introducing bill in parliament. The proposals worked out during the research also will assist the achievement of the following results: 1) the consultative, transparent legislative process will promote the efficiency and accountability of the executive and legislative branches; 2) improve the capacity of Ukrainian institutions and technical skills training, necessary for maintenance of effective and transparent decision-making process of the legislative and executive branches; 3) Ukrainian civil society organizations will play more ponderable role in consideration, development and monitoring of legislative decisions and politics.

Key words: factors, legislation, legislative technologies, bill, drafting of the law, regulatory legal act.

В умовах кардинальних політичних, економічних і соціальних зрушень, які відбуваються в суспільному житті України, одним із головних напрямів діяльності українського парламенту є забезпечення високої якості законів. Це потребує розроблення комплексу заходів. Важливе місце серед них займають удосконалення законопідготовчої діяльності та створення перешкод для потрапляння недоброякісних законопроектів до Верховної Ради України.

Саме законодавча технологія (рівень її розвитку) як невід'ємна частина законотворення значною мірою здатна забезпечити належну якість і ефективність усього законодавчого масиву, що, безумовно, має сприяти адекватному впливу законодавства на політичні, економічні та соціальні відносини в державі. Адже відповідний рівень законодавчої технології, що є надійним гарантом удосконалення законодавства, правильного застосування та повної відповідності волі законодавця, сприяє утвердженню в державі принципу верховенства закону. Водночас недооцінка правил законодавчої технології або їх ігнорування чи спрощення можуть призвести до численних законодавчих та правозастосовних помилок.

На вдосконалення сучасного законодавства спрямовані наукові розробки таких дослідників, як: В. Авер'янов, Ю. Гаряча, І. Кравчук, І. Коліушко, Н. Нижник,

© Сурай І. Г., Караченцева Н. С., 2016

Л. Лукас, М. Мельник, З. Погорелова, Л. Сайц, В. Шаповал, Т. Фулей та ін. Проте серед частин загальної проблеми, не вирішених раніше, залишається недослідженість повною мірою чинників, що впливають на якість законодавства.

Метою цієї статті є аналіз чинників якості українського законодавства.

Якість позначає будь-який бік предмета пізнання і розглядається як цілісна його ознака в процесах порівняння з іншими предметами [3, с. 64 – 65]. Якість – це філософська категорія, що виражає істотну визначеність об'єкта, завдяки якій він стає саме цим, а не іншим [5, с. 560]. Отже, така категорія, як «якість закону» є сукупністю особливостей, які його визначають як закон. Оскільки закон є зовнішньою формою вираження права і одночасно його джерелом у формальному розумінні, то зазначені особливості, що в сукупності утворюють якість закону, повинні відповідати вимогам права та бути максимально досконалими. У сучасній юридичній літературі поняття «якість закону» застосовується в широкому розумінні, в основу чого покладено аналіз соціальних, політичних та юридичних параметрів якості закону [9, с. 211].

У широкому розумінні під якістю закону слід розуміти його здатність правильно відтворювати у правових нормах специфіку регульованих ним суспільних відносин і безпосередньо регулювати відносини, запобігаючи негативним (тобто незаконним) соціальним діям учасників правовідносин. Якісний закон – це закон, за допомогою якого можливе досягнення поставлених перед ним цілей. Слід зазначити, що є два аспекти категорії «якість закону» – соціальний та юридичний.

Якість закону – це відлагоджена система норм, впровадження та реалізація яких дають змогу ефективно регулювати відносини в соціальних системах. Закон – це ще не регулювання відносин, це тільки можливість, яка набуває сили, перетворюється на дійсність на наступному етапі – правозастосуванні, правореалізації. У законі словами та вираженими ними поняттями (формулами диспозиції, гіпотези, санкції) визначається, що робити, чого не робити, що правильно чи неправильно [8].

Сучасний стан українського законодавства викликає багато нарікань і критики. Оцінюючи стан вітчизняного законодавства, дослідники висловлюють такі точки зору: 1) потребує вдосконалення процедура розроблення та прийняття якісних законів; 2) законодавство України невиправдано ускладнене великою кількістю нормативно-правових актів (далі – НПА), які іноді містять суперечливі положення; 3) проблема в невиконанні законів, а не в якості законодавства.

На думку А. Стащенко, загальноююридичними критеріями, що впливають на якість закону, є:

- «процедура розроблення та прийняття якісних законів;
- наявність виконавчих та юрисдикційних структур, які забезпечують застосування законодавства;
- стан законності в суспільстві, що є оцінкою рівня ефективності в цілому, хоча й не дає змоги визначити ефективність того чи іншого закону» [8].

Аналіз, проведений в межах «Програми сприяння Парламенту II», вказує на те, що в Україні існують такі прояви неякісного законодавства:

- наявність великої кількості НПА, що регулюють одні й ті самі правовідносини;
- дублювання нормативно-правових приписів у різних НПА;
- у НПА міститься лише перелік прав і обов'язків, без механізмів їх реалізації, що фактично зводить нанівець проголошені права;
- не простежується зв'язок між уповноваженим і зобов'язаним суб'єктами: декларуючи певне право особи, НПА не містить чіткої вказівки на того суб'єкта (зокрема, державного органу), до чийх обов'язків входить реалізація цього права;

- положення НПА фокусуються на повноваженнях органів, а не на процесі (кінцевому результаті) вирішення питання;
- дуже багато декларативних і описових норм, однак дуже мало процедурних, які б полегшували чи навіть робили можливим реальну (а не теоретичну) реалізацію норм права;
- НПА надають широкі межі розсуду уповноваженим органам під час прийняття рішень;
- органи, уповноважені на виконання функцій держави, поєднують непоєднувані функції – наприклад, одночасно є замовником і виконавцем, контролюючим органом;
- повноваження багатьох органів дублюються, іноді важко зрозуміти, хто ж є уповноваженим органом щодо конкретного питання;
- до реалізації певного права задіяні багато органів, які виконують дрібні функції, за відсутності координації між ними, отже, процедури є багатоступеневими і невиправдано ускладненими;
- незрозумілий, нечіткий та непрозорий процес прийняття рішень у державних органах [10, с. 16].

Зауважимо, що вимоги до законопроектів¹ передбачені Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» [7, ст. 90 – 91]. Вимоги стосуються в основному оформлення законопроектів та супровідних документів до них, порядку їх подання та розгляду. На жаль, не визначено сутнісні вимоги до проектів законів: які питання підлягають регулюванню законами, які основні підходи та підготовча робота до законопроекування тощо.

Зазначимо, що обґрунтування необхідності прийняття законопроекту та очікуваних наслідків його прийняття повинно міститися в пояснювальній записці до законопроекту [7, ст. 91, ч. 1], яка на практиці здійснюється в довільній формі через відсутність чітких вимог до неї. Тому пояснювальні записки часто містять загальні фрази, без чітких обґрунтованих аргументів. Особливе нарікання викликає відсутність конкретики у фінансово-економічному обґрунтуванні законопроекту, що за умови прийняття його як закону призводить до неможливості його реалізації через значні фінансові витрати, які не прораховані завчасно (наприклад, Закон України «Про державну службу» від 14 листопада 2011р.).

На нашу думку, конкретизація вимог до пояснювальної записки, її експертиза на відповідність цим вимогам суттєво підвищують якість обґрунтування законопроектів. Тому підтримуємо думку Т. Фулей, Л. Лукас, Л. Сайц щодо необхідності внесення змін до ст. 91 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» та конкретизації вимог до супровідних документів до законопроекту, особливо пояснювальної записки, встановивши певний контрольний перелік (так званий чек-лист) запитань, відсутність відповідей або нечіткі (розпливчасті) відповіді на які унеможливила б реєстрацію законопроекту [10, с. 24].

Також зазначимо, що обґрунтування переважної більшості законопроектів здійснюється формально, без належного мотивування тих чи інших положень, а написання законопроектів розуміється багатьма суб'єктами законодавчої ініціативи надто буквально – як «написання», а не «розробка», і цьому не передують з'ясування реальної потреби у створенні законопроекту [10, с. 28]. Доречною була б практика створення умов для залучення до законопроектної роботи вчених-юристів;

¹ Законопроекти – проекти законів, постанов Верховної Ради, які містять положення нормативного характеру [7, ст. 89]

залучення (на тендерних засадах) до підготовки законопроектів неурядових організацій, які займаються дослідницькою та аналітичною діяльністю, що стало б запорукою оптимізації законодавчого процесу.

Ряд дослідників (Т. Фулей, Л. Лукас, Л. Сайц та ін.) називають серед причин неякісної підготовки законів – відсутність закону «Про нормативно-правові акти», у якому мали б викладатися змістовні вимоги до законопроектів та супровідних документів, зокрема необхідність проведення якісного аналітичного (науково-дослідного) звіту. Такий звіт виконує стосовно законопроекту функцію певного контролю якості – він надає членам законодавчого органу та іншим інформацію, потрібну для оцінювання ймовірності того, що законопроект допоможе розв'язати відповідну соціальну проблему. Тому його підготовкою не можна нехтувати, а сам документ має бути ретельно підготовленим та обґрунтованим, а не формальним [10, с. 28 – 29].

Зауважимо, що питання необхідності прийняття закону «Про нормативно-правові акти» неодноразово порушувалося науковцями і практиками, але поки що залишається дискусійним. Основним аргументом на користь прийняття закону є те, що такі закони існують у багатьох зарубіжних державах. Постановою Міжпарламентської асамблеї держав-учасників СНД 13 травня 1995 р. прийнято рекомендаційний акт «Про нормативно-правові акти держав-учасниць СНД». Не без його впливу в Республіці Туркменістан прийнято закон «Про нормативно-правові акти» (18 липня 1996 р.), у Республіці Киргизстан – «Про нормативні правові акти Киргизької Республіки» (1 липня 1996 р.), Республіці Казахстан – «Про нормативні правові акти» (набрав чинності 24 березня 1998 р.) [5, с. 119]. А. Колодій зазначає, що в Японії ще у 1898 р. було прийняте «Загальне положення про закони», у Болгарії «Закон про нормативні акти» існує з 29 березня 1973 р., а в Угорщині діє «Закон про правотворчість» з 1987 р., відповідні документи є в Австрії, ФРН і США [1, с. 293]. Водночас сам факт існування законів про нормативно-правові акти в зарубіжних країнах, навіть багатьох, як зазначають А. Мірошниченко та Ю. Попов, ще не доводить того, що такий закон є дійсно потрібним, хоча б тому, що, напевно, є ще більше країн, де таких законів немає. На думку науковців, прийняття закону «Про нормативно-правові акти» саме як закону «про систему нормативно-правових актів» слід визнати недоцільним. Закон не повинен визначати ні ієрархії нормативно-правових актів (уже визначеної Конституцією України), ні універсального нормотворчого процесу, ні правил правозастосування. Натомість на виконання вимог Конституції України слід розробити та ухвалити закон або кілька законів з окремих питань, що стосуються нормативно-правових актів: про порядок доведення законів та інших нормативно-правових актів до відома населення (прийняття такого закону вимагається ст. 57 Конституції України), про порядок реєстрації нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (ст. 117 Конституції України) [4].

На нашу думку, Україні потрібен закон «Про нормативно-правові акти» саме для усунення чинників, що спричиняють неякісність законів на етапі їх підготовки.

Серед «традиційних» підходів до написання законопроектів називають: копіювання іноземних законів; криміналізація певної поведінки (запровадження/ посилення санкцій); компроміси між конкуруючими політичними групами; доручення «написати» законопроект, адресоване, як правило, юридичним службам (відділам, управлінням). Так, доволі часто копіювання іноземного досвіду виявляється неефективним, оскільки: 1) розробники не мають фактичних даних стосовно того, як закони працюють за кордоном; 2) правові системи, роль та місце уповноважених органів, а також умови їхньої роботи є різними; 3) різняться ментальність і поведінка людей; 4) кожна країна має свої унікальні обставини, які не завжди беруться до

уваги розробниками законопроектів; 5) розробникам необхідно передбачити соціальний вплив у конкретній країні, а це доволі складно зробити [10, с. 34].

До чинників, що певною мірою впливають на якість законів, також належить недодержання вимог законодавчої технології в процесі законотворення та низька якість підготовки самого тексту закону, недосконалість його структури й викладення. Часто застосуванню законів перешкоджають самі закони: через неповноту регулювання ними суспільних відносин, нечіткість і неточність формулювань нормативних положень, недосконалу структуру.

Погоджуємось з Т. Фулей, Л. Лукас, Л. Сайц, що до чинників, які зумовлюють низьку якість законодавства, також можна віднести:

– некомпетентність розробників, зокрема: 1) автори законів спираються на власне розуміння проблеми, що може бути некоректним/хибним; 2) автори не враховують особливостей зарубіжного досвіду, який відрізняється від українського, національних реалій;

– неправильне обґрунтування необхідності розробки НПА;

– неврахування можливих соціальних наслідків запропонованої політики або проекту чи нехтування ними, а також незнання, як їх «обрахувати», визначити, передбачити;

– вибір рішення без збору доказів та без розгляду і врахування альтернатив;

– політичний компроміс, який не враховує ефективність запропонованої політики або проекту;

– надмірна деталізація одних положень (часто тих, які стосуються прав і обов'язків) і повна відсутність інших необхідних положень (зокрема, процедур, відсутність яких де-факто унеможливує реалізацію прав);

– під час розробки законопроектів не враховується їх подальше застосування на практиці;

– законодавство змінюється не виправдано швидко і часто або ж навпаки – щодо деяких питань законодавець не спромігся внести необхідні зміни і законодавство застаріло й не відповідає сучасним потребам;

– після завершення законодавчої процедури ефективність норм не досліджується та ін. [10, с. 37 – 38].

Дослідження засвідчило, що низка чинників пов'язана з фаховою підготовленістю авторів: законопроектів часто доручають юристам, які не мають фахових знань в інших сферах і покладаються на власне розуміння фактичних обставин, що існують у тій чи іншій сфері суспільних відносин. Нерідко це розуміння мало відповідає реальності, а іноді взагалі виявляється хибним. Факти не досліджуються або досліджуються недостатньо ретельно. До того ж автори вживають фахову юридичну термінологію, абстрактні та розпливчасті формулювання, надаючи уповноваженим органам величезну свободу розсуду під час тлумачення та застосування закону.

Часто робота з підготовки проектів законів переважно покладається на робочу групу уповноваженого органу (членами якої є представники відповідного міністерства або структурного підрозділу органу державної влади) [6, с. 144]. Доречною була б практика створення умов для залучення до законопроектної роботи вчених-юристів; залучення (на тендерних засадах) до підготовки законопроектів за кошти державного бюджету неурядових організацій, які займаються дослідною та аналітичною діяльністю, що стало б запорукою оптимізації законодавчого процесу. Удосконалення технології розробки законопроектів можливе шляхом вибору провідних найкомпетентніших виконавців, а також залучення широкого кола незалежних фахових організацій-рецензентів і фахівців-експертів. Для розробки законопроектів слід залучати й користувачів нормативного документа, засоби масової

інформації, громадськість. Експертними оцінками й зауваженнями треба супроводжувати документ аж до його ухвалення. Усі думки та пропозиції мають бути враховані на кожному етапі розробки та підготовки законопроекту.

Серед шляхів удосконалення порядку розробки законопроектів насамперед слід виділити необхідність внесення істотних змін до НПА, які регламентують порядок підготовки та розгляду проектів законодавчих актів в Адміністрації Президента України, Кабінеті Міністрів України, міністерствах і відомствах. Відчутна гостра необхідність оперативного прийняття законодавчого акта, який би регулював питання процедури, організаційних і техніко-юридичних правил розробки законів міністерствами, з огляду на те що згідно з п. 12 ст. 92 Конституції України організація та діяльність органів виконавчої влади визначається на рівні закону [2].

На рівні такого закону мали б визначатись загальні вимоги до укладання текстів законів усіма суб'єктами права законодавчої ініціативи (суб'єкти розробки проектів законів, планування законопроектних робіт, організаційні правила роботи над законопроектом, правила погодження законопроектів, здійснення правової експертизи). Дієвим інструментом у цьому сенсі мав би стати дотепер не прийнятий закон «Про закони і законодавчу діяльність», передбачений ч. 1 ст. 90 Регламенту Верховної Ради України, який: дозволить попередньо визначитись з основними положеннями та принципами ще на стадії законопроектування; забезпечить врахування попередньо встановлених вимог до змісту законопроектів; акумулює та впорядкує всі складники щодо принципів, напрямів, мети, завдань, організаційно-правових форм, методів здійснення законодавчої діяльності [6, с. 144].

Отже, проведений аналіз вказує на актуальність та нагальність усунення негативного впливу чинників, що позначаються на якості українського законодавства. На нашу думку, першим кроком на цьому шляху повинно стати комплексне нормативне регулювання законодавчої діяльності, оптимізація процесу творення закону ще до стадії внесення законопроекту до парламенту. Усунення недоліків і прогалин у правовому регулюванні на початкових стадіях сприятиме зростанню ефективності роботи над законопроектами і, як наслідок, прийняттю саме тих законів, які матимуть своєю метою задоволення суспільних потреб, що, у свою чергу, сприятиме довірі народу до парламенту.

Розробка законів України за викладеними в статті варіантами вдосконалення її технології має підвищити їх ефективність і значно зменшити потребу внесення подальших поправок уже після прийняття законів. Це позитивна загальносвітова практика, перевірена багаторічним вітчизняним досвідом розробки технічних нормативних документів. На перший погляд, істотним недоліком запропонованих варіантів є необхідність виділення коштів на розробку законопроектів. Однак у підсумку їх впровадження сприятиме підвищенню якості законів, зменшенню кількості наступних поправок до них, поставить на початковій стадії розробки перепону купі непотрібних і неякісних законопроектів. Унаслідок цього магімемо економію і державних коштів, і часу. Закони стануть ефективними, що прискорить розвиток держави.

Пропозиції, розроблені під час нашого дослідження, також сприятимуть досягненню таких результатів: 1) консультативний, прозорий законодавчий процес підвищить ефективність і підзвітність діяльності виконавчої та законодавчої гілок влади; 2) українські інституції поліпшать потенціал і технічні навички кадрів, необхідні для підтримки ефективного та прозорого процесу прийняття рішень законодавчою та виконавчою гілками влади; 3) українські організації громадянського суспільства відіграватимуть більшу вагу у розгляді, розробці та моніторингу законодавчих рішень і політики.

У перспективі подальші розвідки в цьому напрямі мають стосуватися вдосконаленню механізмів окремих законодавчих технологій.

Список використаних джерел / List of references

1. **Колодій А. М.** Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Колодій Анатолій Миколайович. – К., 1998. – 391 с. [Kolodii A. M. Konstytutsiia i rozvytok pryntsyviv prava Ukrainy (metodolohichni pytannia) : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Kolodii Anatolii Mykolaiovych. – K., 1998. – 391 s.].
2. **Конституція** України від 28 черв. 1996 р. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua [Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. – Rezhym dostupu : www.zakon.rada.gov.ua].
3. **Лукьянов И. Ф.** Сущность категории «свойство» / И. Ф. Лукьянов. – М. : Мысль, 1982. – 143 с. [Lukyanov I. F. Suschnost kategorii «svoystvo» / I. F. Lukyanov. – M. : Myisl, 1982. – 143 s.].
4. **Мірошниченко А. М.** Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти»? / Мірошниченко А. М., Попов Ю. Ю. – Режим доступу : popov-yuyu.narod.ru/23_Pro_normativno-pravovi_akti.htm [Miroshnychenko A. M. Chu potribnyi Zakon Ukrainy «Pro normativno-pravovi akty»? / Miroshnychenko A. M., Popov Yu. Yu. – Rezhym dostupu : popov-yuyu.narod.ru/23_Pro_normativno-pravovi_akti.htm].
5. **Овчаренко И. Н.** Законы в системе источников (форм) права и их классификация: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Овчаренко Игорь Николаевич. – Х., 2004. – 200 с. [Ovcharenko I. N. Zakony v sisteme istochnikov (form) prava i ih klassifikatsiya: dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.01 / Ovcharenko Igor Nikolaevich. – H., 2004. – 200 s.].
6. **Погорелова З. О.** Проблемні питання законопроектування в контексті українського та міжнародного досвіду / Погорелова З. О. – Режим доступу : www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.32/part_1/34.pdf [Pohorielova Z. O. Problemni pytannia zakonproektuvannia v konteksti ukrainskoho ta mizhnarodnoho dosvidu / Pohorielova Z. O. – Rezhym dostupu : www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.32/part_1/34.pdf].
7. **Про Регламент** Верховної Ради України : Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua [Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10 liut. 2010 r. № 1861-VI. – Rezhym dostupu : www.zakon.rada.gov.ua].
8. **Стащенко А.** Про науково-теоретичні проблеми якості закону як основи його ефективності / А. Стащенко // Підприємництво, господарство, право. – 2009. – № 11. – Режим доступу : studgurtok.ucoz.ua/publ/mekhanizm_pravovogo_reguljuvannja/efektivnist_pravovogo_regulduvannja/stashhenko_a_pro_naukovo_teoretichni_problemi_jakosti_zakonu_jak_osnovi_jogo_efektivnosti_pidpriemnictvo_gospodarstvo_pravo_2009_11/42-1-0-67 [Stashchenko A. Pro naukovo-teoretychni problemy yakosti zakonu yak osnovy yoho efektyvnosti / A. Stashchenko // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo, pravo. – 2009. – № 11. – Rezhym dostupu : studgurtok.ucoz.ua/publ/mekhanizm_pravovogo_reguljuvannja/efektivnist_pravovogo_regulduvannja/stashhenko_a_pro_naukovo_teoretichni_problemi_jakosti_zakonu_jak_osnovi_jogo_efektivnosti_pidpriemnictvo_gospodarstvo_pravo_2009_11/42-1-0-67].
9. **Чернадчук В. Д.** Стан та перспективи розвитку бюджетних правовідносин в Україні : монографія / В. Д. Чернадчук. – Суми : Університет. кн., 2008. – 456 с. [Chernadchuk V. D. Stan ta perspektyvy rozvytku biudzhethnykh pravovidnosyn v Ukraini : monohrafiia / V. D. Chernadchuk. – Sumy : Universtyet. kn., 2008. – 456 s.].
10. **Фулей Т.** Програма сприяння Парламенту II : програма розвитку законотворчої політики. Розробка проєктів нормативно-правових актів відповідно до методики вирішення проблем / Тетяна Фулей, Лора Лукас, Лорна Сайц. – К. : ФОП Москаленко О. М., 2012. – 180 с. [Fulei T. Prohrama spryiannia Parlamentu II : prohrama rozvytku zakonotvorchoi polityky. Rozrobka proektiv normatyvno-pravovykh aktiv vidpovidno do metodyky vyrishennia problem / Tetiana Fulei, Lora Lukas, Lorna Saits. – K. : FOP Moskalenko O. M., 2012. – 180 s.].

Надійшла до редакції 01.12.15